

Валентина ДЕРЕШ

КАТЕГОРІЙНО-ПОНЯТТЄВИЙ АПАРАТ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ

У статті на основі аналізу наукових джерел розглянуто категорійно-поняттєвий апарат проблеми соціалізації дитини. Зокрема висвітлено сутність понять “соціалізація”, “виховання”, “сімейне виховання”, “сімейна соціалізація” з точки зору педагогіки, психології, соціології, соціальної педагогіки. У колі проблем перебуває також встановлення співвідношення між цими дефініціями. Здійснюється розгляд динаміки функцій і завдань батьків у сімейному вихованні.

Ключові слова: соціалізація, виховання, сімейне виховання, сімейна соціалізація.

Постановка проблеми. В останні десятиріччя значну увагу науковці приділяють соціалізації підростаючого покоління. Це цілком зрозуміло, оскільки від розв’язання цієї проблеми залежить успішне становлення особистості в суспільстві, а отже, й майбутнє будь-якої держави. Ураховуючи вищезазначене, вчені прагнуть визначити найбільш ефективні шляхи соціалізації особистості, вивчаючи історичний досвід, аналізуючи його, прогножуючи майбутнє. Як результат з’явилася велика кількість наукових досліджень з педагогіки, соціальної педагогіки, психології, соціології, філософії, пов’язаних із соціалізацією особистості. Це роботи А. Антонова, М. Галагузової, С. Гончаренка, В. Москаленко, А. Мудрика, Л. Орбан-Лембрик, А. Реана, М. Фіцули та ін.

Поміж іншого науковці зосереджують увагу і на тлумаченні різних понять. Водночас окремі терміни, такі як: соціалізація, виховання, сімейне виховання, сімейна соціалізація, потребують більш чіткого роз’яснення, що і стало **метою цієї статті**.

Для уніфікації категорійно-поняттєвого апарату будь-якої сфери життєдіяльності людини його представляють найбільш чіткими дефініціями, поняттями, категоріями. Значну частину термінів, пов'язаних із соціалізацією дитини, зібрано в окремі словники, деякі включено до енциклопедій, підручників та посібників, інші знаходимо в роботах науковців.

Так, своє трактування понять “соціалізація” подають А. Антонов, С. Гончаренко, А. Мудрик, Л Орбан-Лембрик та ін. (табл. 1). Зауважимо, що у трактуванні поняття кожним вченим визначаються наявні найсуттєвіші ознаки даного процесу.

Таблиця 1

Визначення поняття “соціалізація” в наукових джерелах

Автор	Джерело	Визначення поняття
Г. Андреева	Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. – М : МГУ, 1980. – С. 335.	Процес входження індивіда у соціальне середовище, засвоєння ним соціальних впливів, залучення його до системи соціальних зв'язків.
А. Антонов	Социология семьи: ученик / Под ред. проф. А.И. Антонова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2007. – С. 220.	Процес залучення до прийнятих в суспільстві і його підсистемах цінностей і норм.
С. Гончаренко	Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – С. 314.	Процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості.
Л. Орбан-Лембрик	Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : посібник / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – С. 90.	Процес входження індивіда в суспільство, активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві.
А. Реан	Семья: психология, педагогика, социальная работа / Под ред. А.А. Реана. – М. : АСТ, 2010. – С. 290.	Це процес і результат засвоєння і наступного активного відтворення індивідом соціального досвіду.
А. Ребер	Большой толковый психологический словарь / Ребер Артур ; пер. с англ. : в 2-х т. – М. : Вече, АСТ, 2000. – Т. 2. – С. 283.	Процес, за допомогою якого індивід набуває знання, цінності, соціальні навички і соціальну чутливість, які дозволяють йому інтегруватися в суспільство і вести себе там адаптивно.

Термін “соціалізація” пояснюють як процес і результат засвоєння і активного відтворення індивідом соціального досвіду, здійснюваний у спілкуванні і діяльності [18, 563]. Під нею також розуміють розвиток і самозміну людини в процесі засвоєння і відтворення культури, що відбувається у взаємодії людини зі стихійними, відносно спрямованими і цілеспрямовано створеними умовами життя на всіх вікових етапах [10, 9]. Таким чином, одні науковці вважають соціалізацією саме процес і результат засвоєння та відтворення індивідом соціального досвіду, а інші – розвиток і самозміну людини в процесі засвоєння й відтворення індивідом соціального досвіду.

Певні розбіжності спостерігаємо також у трактуванні поняття “виховання” (табл. 2). Вчені вважають, що це: “процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об’єктивних і суб’єктивних факторів”; “система цілеспрямованих, педагогічно організованих взаємодій дорослих з дітьми, самих дітей одне з одним”; “відносно осмислене і цілеспрямоване плекання людини в сім’ї, в релігійних і виховних організаціях, яке більш-менш послідовно сприяє адаптації людини в суспільстві і створює умови для її відокремлення у відповідності до специфіки мети, змісту і засобів сімейного, релігійного, соціального і корекційного видів виховання”; “процес цілеспрямованого формування особистості в умовах спеціально організованої виховної системи”; “планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування певних установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій, що забезпечують умови для її розвитку, підготовки до суспільного життя і праці” та ін. [4; 9; 10; 17; 18].

Виховання обмежується місцем і часом, здійснюється у спеціально організованих умовах, де цілеспрямовано впливають на особистість дитини. А поняття “соціалізація” за своїм змістом ширше, тому що включає в себе дефініцію “виховання”, адже соціалізація може відбуватися як стихійно, так і в спеціально створених умовах впродовж всього життя. Так, Н. Заверико відзначає, що “виховання – це цілеспрямований процес впливу, за допомогою якого індивіду намагаються прищепити бажані риси та якості, а соціалізація включає також непередбачені,

спонтанні впливи, завдяки яким особистість прилучається до культури, стає повноправним членом суспільства” [6, 31].

Таблиця 2

Визначення поняття “виховання” в наукових джерелах

Автор	Джерело	Визначення поняття
Г. Андрєєва	Андрєєва Г.М. Социальная психология / Г.М. Андрєєва. – М : МГУ, 1980. – С. 337.	Процес цілеспрямованого впливу на людину з боку суб’єкта виховного процесу з метою передачі, прищеплення йому певної системи понять, норм і т. д.
М. Галагузова	Социальная педагогика : курс лекций : учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений / Под общ. ред. М.А. Галагузовой. – М : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – С. 81.	Цілеспрямований процес, який сприяє розвитку і формуванню моральних якостей особистості та впливає на соціалізацію дитини.
Є. Коваленко	Енциклопедія батьківства : посібник з сімейного виховання / Авт. кол. За арг. ред. Є.І. Коваленко, С.В. Кириленко. – К : КНТ, 2008. – С. 248.	Процес передачі і засвоєння новим поколінням досвіду, набутого старшими поколіннями, з метою забезпечення дальшого розвитку суспільства.
В. Сухомлинський	Видатні українські педагоги : інформаційний довідник / Авт.-упор. Л.В. Калуська. – Тернопіль : Мандрівець, 2008. – С. 126.	Багатогранний процес постійного духовного збагачення й оновлення і тих, кого виховують, і тих, хто виховує.

До визначення поняття “сімейне (родинне) виховання” науковці теж підходять по-різному (табл. 3).

На думку С. Гончаренка, сімейне виховання – це одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом сімейного побуту. Науковець зазначає, що уже з народженням немовляти, сім’я здійснює на дитину виховний вплив, завдяки чому у підростаючої особистості формуються перші звички, від яких в подальшому залежить її поведінка. До завдань батьків належить розвиток мислення й мови дітей, активності і витримки, підтримка самостійності у прийнятті рішень, опанування навичками самообслуговування. Також саме сім’я повинна підтримувати тісний зв’язок із

школою, залучати дітей до посильної праці, участі в громадському житті; сприяти формуванню в підростаючого покоління світогляду, рис характеру. Сімейне виховання має на меті підготувати дітей до життя в реальних соціокультурних умовах, забезпечити набуття ними знань, умінь і навичок, які сприятимуть нормальному функціонуванню підростаючого покоління в сім'ї [4, 306].

Таблиця 3

**Визначення поняття “сімейне виховання”
 (“родине виховання”) в наукових джерелах**

Автор	Джерело	Визначення поняття
А. Капська	Соціальна педагогіка, підручник / За ред. професора А.Й. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 260.	Одна з форм виховання в суспільстві, особливістю якої є неперервне поднування цілеспрямованих педагогічних впливів батьків та інших дорослих на дітей із повсякденним впливом на них устрою життя сім'ї.
Л. Мардахаєв	Мардахаєв Л.В. Социальная педагогика. Полный курс: ученик / Л.В. Мардахаев. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2011. – С. 388.	Виховання дітей, що здійснюється батьками або особами, які їх замінюють (родичі, опікуни).
А. Мудрик	Мудрик А.В. Социальная педагогика: учеб. для студ. пед. Вузов / под ред. В.А. Сластенина, А.В. Мудрик. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр “Академия”, 2000. – С. 93.	Більш чи менш усвідомлені зусилля із виховання дитини, які здійснюються старшими членами сім'ї і спрямовані на те, щоб менші члени сім'ї відповідали уявленням старших про те, якою повинна бути і стати дитина, підліток, молодь.
П. Щербань	Енциклопедія батьківства: посібник з сімейного виховання / Авт. кол. За заг. ред. Є.І. Коваленко, С.В. Кириленко. – К.: КНТ, 2008. – С. 557.	Родинне виховання – перша природна і постійнодіюча ланка національного виховання.

“Цілеспрямований процес організації взаємодії дорослих і дітей у родині в їхній спільній творчій діяльності, яка стимулює розвиток і саморозвиток в останніх довершених різнобічних якостей через забезпечення необхідних умов для ефективного функціонування механізму внутрішньої ціннісно-нормативної

регуляції поведінки особистості в процесі включення її в систему різноманітних відносин спілкування й життєдіяльності” розуміють під родинним вихованням Б. Ковбас і В. Костів [7, 9].

На думку Н. Москвичової, “сімейне виховання – це більшою чи меншою мірою усвідомлювані виховні впливи, які здійснюються батьками з метою формування у дитини певних якостей і умінь; планомірне створення умов для відносно цілеспрямованого розвитку дитини у процесі її соціалізації, її становлення як суб’єкта власного життя” [13, 238].

Щодо родинного виховання В. Сухомлинський наголошував, що “...могутня духовна сила виховання закладена в тому, що діти вчаться дивитися на світ очима батька, вчаться у батька поважати, шанувати матір, бабусю, жінку, Людину. Жінка, мати, бабуся в сім’ї є – можна сказати – емоційним і естетичним, моральним, духовним центром сім’ї, її главою” [3, 144].

Розглядаючи поняття “сімейне виховання”, науковці вказують на динаміку функцій і завдань батьків, що повністю залежать від віку дитини. Серед завдань називають такі:

- батьки – це джерело емоційного тепла і підтримки, без яких дитина відчуває себе беззахисною і безпомічною;
- батьки сприймаються як головна інстанція, вища влада, від якої залежить задоволення значної частини потреб дитини;
- батьки – це зразок, приклад для наслідування, втілення кращих особистісних якостей, модель взаємостосунків з іншими людьми;
- батьки є джерелом життєвого досвіду, друзями і порадиниками у вирішенні складних життєвих проблем [13, 236 – 238].

А от такі функції і завдання батьків, як емоційна підтримка, любов, піклування, повага до дітей, створення сприятливої атмосфери у домі для успішного розвитку підростаючого покоління залишаються незмінними на різних етапах життєдіяльності сім’ї.

Як бачимо, сімейне виховання є однією із форм виховання в суспільстві. Позаяк виховання – складова соціалізації, то і сімейне виховання входить до сімейної соціалізації. Сімейна соціалізація, за визначенням А. Антонова, це вплив, який здійснює сім’я на формування соціально компетентної, зрілої і здорової особистості [16, 220]. Так, на співвідношення сімейної соціалізації і сімейного виховання звертає увагу А. Острогорський: “Батьки виховують,

а діти виховуються тим сімейним життям, яке складається навмисно і ненавмисно. Сім'я може жити дружно, ставитися дружельюбно до чужих людей, – але може і сваритися, лютувати, проявляти черствість, недобррозичливість не лише до сторонніх, але і до своїх близьких” [12, 107].

Завдяки проведеному теоретичному аналізу категорійно-поняттєвого апарату проблеми соціалізації дитини ми маємо можливість зробити такі висновки. У науковій психолого-педагогічній, соціологічній та довідковій літературі існують різні підходи до визначення розглянутих нами понять. Одні вчені розглядають соціалізацію і виховання як тотожні поняття, інші включають виховання у соціалізацію і навпаки. Однак у нашому розумінні, соціалізація включає в себе як виховання (цілеспрямований процес впливу), так і спонтанні, непередбачувані впливи на особистість дитини. Звідси, на нашу думку, і сімейне виховання є складовою сімейної соціалізації.

Слід зауважити, що категорійно-поняттєвий апарат проблеми соціалізації підростаючого покоління потребує подальшого дослідження, уточнення та впорядкування. Особливої уваги та висвітлення на сторінках наукової, навчальної і довідкової літератури потребує термін “сімейна соціалізація”.

Література

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. – М : МГУ, 1980. – 416 с.
2. Большой толковый психологический словарь : в 2-х т. / Артур Ребер ; пер. с англ. – М. : Вече, АСТ, 2000. – Т. 2. – 560 с.
3. Видатні українські педагоги : інформаційний довідник / Авт.-упор. Л.В. Калуська. – Тернопіль : Мандрівець, 2008. – 224 с.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
5. Енциклопедія батьківства : посібник з сімейного виховання / Авт. кол. за заг. ред. Є.І. Коваленко, С.В. Кириленко. – К. : КНТ, 2008. – 592 с.
6. Заверико Н.В. Соціальна педагогіка : навчальний посібник / Н.В. Заверико. – К. : Видавничий Дім “Слово”, 2011. – 240 с.
7. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка : у 3-х т. / Б. Ковбас, В. Костів. – Івано-Франківськ, 2006. – Т. II Основи родинного виховання. – 288 с.

8. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика. Полный курс : учебник / Л.В. Мардахаев. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство Юрайт, 2011. – 797 с.
9. Москаленко В.В. Проблема виховання в контексті соціалізації особистості / В.В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2005. – № 2. – С. 3 – 14.
10. Мудрик А.В. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. вузов / под ред. В.А. Сластенина / А.В. Мудрик. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр “Академия”, 2000. – 192 с.
11. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : посібник / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – 448 с.
12. Педагогические ситуации в семейном воспитании дошкольников : учебное пособие / Л.Ф. Островская. – М. : Просвещение, 1990. – 160 с.
13. Семья: психология, педагогика, социальная работа / под ред. А.А. Реана. – М. : АСТ, 2010. – 576 с.
14. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. проф. А.Й. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с.
15. Социальная педагогіка : курс лекцій : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / под общ. ред. М.А. Галагузовой. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 416 с.
16. Социология семьи : учебник / под ред. проф. А.И. Антонова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 640 с.
17. Фіцула М.М., Парфанович І.І. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання : навчально-методичний посібник / М.М. Фіцула. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 432 с.
18. Шапарь В.П. Словарь практичного психолога / В.Б. Шапарь. – М. : ООО “Издательство АСТ” ; Х. : “Торсинг”, 2004. – 734, [2] с.

Дереш Валентина. Категориально-понятийный аппарат проблемы социализации ребенка. В статье на основе анализа научных источников рассматривается категориально-понятийный аппарат проблемы социализации ребенка. В частности раскрывается сущность понятий “социализация”, “воспитание”, “семейное воспитание”, “семейная социализация” с позиции педагогики, психологии, социологии, социальной педагогики. Речь идет также об установлении соотношения между этими дефинициями. Рассматривается динамика функций и задач родителей в семейном воспитании.

Ключевые слова: социализация, воспитание, семейное воспитание, семейная социализация.

Deresh Valentina. The categorical-conceptual apparatus of problem socialization the child. In article on the basis of the analysis of scientific sources is reviewed the explanation of categorical-conceptual apparatus of problem socialization the child. In particular, the essence of concepts *socialization, education, family education, family socialization* from a position of pedagogy, psychology, sociology, social pedagogy is revealed. Also the thing is between the definitions. Implemented by consideration of the dynamics of the functions and tasks of parents in family education.

Key words: socialization, education, family education, family socialization.